

Appihüüd põrgust.

Ümberpiiratud Tallinna viimased päevad Rootsi võimu all 1710

Aleksander Loit

Täpselt kolmesaja aasta eest toimus eestlaste ajaloos oluline pööre: pärast 150 aastat Rootsi valitsuse all 200 aastaks Tsaari-Venemaa ülemvõimu alla. Ülemineku tegelikuks ja dramaatiliseks lõppvaatuseks oli Tallinna langemine 1710. aasta sügisel. Tallinn oli 1561. aastal olnud esimeseks ja ta jäi 1710. aastal viimaseks Rootsi võimu tugipunktiks Läänemere provintsid. Ametlikult kinnitas võimuvahetuse Uusikaupunki rahuleping Rootsi ja Venemaa vahel 1721. aastal.

Tallinna piiramist ja alistumist 1710. aastal on ajaloolased juba korduvalt käsitlenud, kasutades siis ootuspäraselt Tallinna-kesksest perspektiivist peamiselt Eestis leiduvat allikmaterjali, esmajoones Tallinna Linnaarhiivi ja Eesti Ajalooarhiivi rikkalikest kogudest. Alljärgnev lugu püüab tuua küsimusse mõningast lisa, seades fookusesse Rootsi võimude seisukohavõttud ja tegutsemise Tallinna kaitsmisel, ja rajaneb Rootsi Riigiarhiivis ja Sõjaarhiivis säilitatud allikatele – materjal, mida baltisaksa ja eesti ajaloolased ei ole kasutanud.¹ Sõlmküsimuseks on, kui efektiivne oli Rootsi abi Tallinna kaitsmisel ja mil määral sõltus abistamine Rootsi üldisest valmisolekust säilitada iga hinna eest Rootsi võim Läänemere provintsid.

Aastal 1700 puhkes Põhjasõda, kui kolm liitlast – Taani, Venemaa ja Saksimaa/Poola – alustasid rünnakuid Rootsi valduste vastu. Esmalt võitis Karl XII taanlasi, siirdudes see-

järele oma sõjaväega Narvat piiravate venelaste vastu, kes said seal valusa kaotuse osaliseks. Pärast viibimist talvekorteris Laiusel viis kuningas oma peaväe 1701. aasta kevadel Saksimaa vägede vastu Riia alla ja sealt edasi Poolasse. Järgnevat aastail pidas Rootsi vaheldumisi pisisõdu ja diplomaatilisi läbirääkimisi Saksimaa/Poolaga, sihiga kindlustada Rootsile tugev seljatagune uueks sõjakäiguks Venemaa vastu. See teostus 1708.–1709. aastal, kui haripunktiks sai lahing Poltaava all 28. juunil 1709, mis lõppes rootslastele hävitava lüüasaamisega.

Jalast haavatud Karl XII taandus koos väiksema sõjaväeeskordiga Türgi aladele, kus sultan andis talle varjupaiga. Seal tegutses ta intensiivselt, et luua Venemaa-vastane liit Rootsi ja Türgi vahel, mis aga ebaõnnestus. Kuningas jäi rohkem kui viieks aastaks Türgisse asüüli, kust ta ikka veel püüdis ainuvallitsusliku monarhina oma riiki juhtida. Karl XII pöördus tagasi Rootsi 1714. aastal, olles seega olnud oma riigist eemal 13 aastat.²

Kuninga kauaaegne äraolek Rootsist ja eriti katastroof Poltaava all said otsustavaks ka Rootsi Läänemere provintside edasisele saatusele. Kui Karl XII lahkus oma väliväega Laiuse talvekorterist, jäid Eesti- ja Liivimaa kaitsma vaid vähesed sõjajõud. Seda olukorda kasutas ära tsaar Peeter I rüüste- ja vallutusretkedeks provintside vastu juba 1701. aastast alates. 1704. aastal langesid Tartu ja Narva

¹ Eesti rahva ajaloost Põhjasõja aastail 1700–1721. Valimik dokumente. Tallinn, 1960, lk. 27.

² J. Rosén. Svensk historia I. Tiden före 1718. Stockholm, 1962, lk. 681–702.

venelaste kätte ning 1710. aasta juulis-augustis oli järg Riia ja Pärnu käes. Sama aasta 15. augustil jõudsid Vene väed Tallinna alla piirama Rootsi viimast tugipunkti Läänemere provintsidest.³

Juba piiramise alguses oli üldine olukord Tallinnas kriitiline. Linna kaitsev sõjavägi koosnes alalisest garnisonipataljonist ja venelaste poolt hõivatud maalt Tallinna tagasi tõmbunud viiest rügemendist. Neile lisandus 8 linnakodanike kompaniid, Eesti aadlilipu rügement ja Mustapeade vennaskonna üksus – ühtekokku maksimaalselt 5000 linnakaitsjat.⁴

Vene piiramisväe täpset üldarvu ei ole teada, aga seda on hinnatud ligemale 20 000-le sõdurile. Seega oli suhe Rootsi ja Vene sõjajõudude vahel 1:4-le Tallinna kaitsjate kahjuks. Vene piiramisvägesid juhtis muide kindralleitnant Felix Rudolf Bauer oma peakorterist Harku mõisas. Ta oli Narva piiramise ajal 1700. a. läinud Rootsi sõjaväeteenistusest venelaste poole üle, kus ta tegi silmapaistvat karjääri.⁵

Tallinn ei olnud ainult rahvusvaheliselt tuntud kaubalinn, vaid ka strateegiliselt tähtis sõjakindlus. Olles jätnud kindlustustööd kauaks hooletusse, muutusid 17. sajandi teisel poolel Rootsi võimud kindluste tugevdamisel märgatavalt aktiivsemaks. Tallinna kindlustustöödel rakendati nüüd moodsat euroo-

palikku fortifikatsioonikontseptsiooni, mille kohaselt vanamoeliste ringmüüride asemele ehitati mitmekordsete muldvallide süsteem. Sinna juurde kuulusid bastionid, raveliinid, reduudid ja teised tulistamispositsioonidega kaitseehitised. Selleks et linna kaitsmist hõlbustada ja piirajate sõjategevust raskendada, lammutati ja põletati suur hulk väljaspool uusi kaitserajatisi asuvaid maju eeslinnades, eriti Tõnismäel. Kindlustustöödega tegeldi intensiivselt veel vahetult enne linna piiramist, aga algseid uuendusplaane ei suudetud selleks ajaks täide viia. Tallinna kindluse kaitse-süsteemis oli seega nõrkusi, mida vaenlane oleks võinud ära kasutada.⁶

Tallinna piiramine erines suuresti näiteks Riia vallutamisest paar kuud varem. Seal olid linn ja kindlus täielikult ümber piiratud, linna pommitati ja sinna tehti mitu katset sisse tungida. Tallinna piiramisrõngas oli mitmeid õhualuke. Maa poolel oli linnamüüris avasid, kustkaudu üksikud talupojad said oma kaubaga sisse ja välja käia. Mere poolt ei suutnud aga Vene väed Tallinna täielikult blokeerida, mistõttu mõningane laevaühendus Rootsi ja Soomega säilis suuresti tänu Rootsi sõjalaevade patrullimisele. Ka ei pommitanud Vene piiramisväed Tallinna ega teinud otserünna-kuid linna vastu. Vene sõjaväe juhtkond kalkuleeris ilmselt, et garnison ja linn oleks ilma

³ Zur Kapitulation der Estländischen Ritter- und Landschaft am 29. September 1710. Festschrift zum 200-Jährigen Gedenktage der Zugehörigkeit Estlands zum Russischen Reich. Hrsg. P. Baron Osten-Sacken. Reval, 1910, lk. 17 jj.; F. Arfwidsson. Försvaret av Östersjöprovinserna 1708–1709. I–II: 1. Gävle, 1936, *passim*; Eesti rahva ajaloo Põhjasõja aastail 1700–1721, lk. 383 jj.; H. Piirimäe. Eesti rahva ajalugu IV. Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni. Tartu, 2003, lk. 32–40.

⁴ J. Libe. Märkusi Tallinna langemisest aastal 1710. – Sõdur 1928, nr. 36/37/38, lk. 1052; A. Traat. Liivi- ja Eestimaa kapitulatsioonid aastast 1710. – Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest. Lühiuurimus. Tallinn, 1960, lk. 117; K. Kroon. Kolme lövi ja greifi all Põhjasõjas. Eestlased ja lätlased Rootsi armees nähtuna sotsiaal-majanduslike muutuste taustal 17. sajandi lõpul – 18. sajandi alguses. Tallinn, 2007, lk. 375–377, 404.

⁵ A. Traat. Liivi- ja Eestimaa kapitulatsioonid aastast 1710, lk. 120 j.; H. Piirimäe. Eesti rahva ajalugu IV, lk. 40; Eesti biograafiline leksikon. Tartu, 1926, lk. 39.

⁶ F. Arfwidsson. Försvaret av Östersjöprovinserna 1708–1709, lk. 28–33, 93–95; A. Traat. Liivi- ja Eestimaa kapitulatsioonid aastast 1710, lk. 116; R. Zobel. Tallinna linnamüür. Tallinn, 1966, lk. 93 jj.; O. Liiv. Tallinna ajalugu Rootsi aja teisel poolel. Artiklite kogumik Eesti Ajalooarhiivi 75. aastapäevaks. Eesti Ajalooarhiivi toimetised. 1 (8). Tartu, 1996, lk. 55–56; A. Loit. Der Mensch gegen den Berg. Die Schleifung des Tönnisberges in Reval am Ende des 17. Jahrhunderts. Austausch und Verbindungen in der Kunstgeschichte des Ostseeraums. Homburger Gespräche 9. Kiel, 1998, lk. 135–152; U. Ehrensvärd. Topographica Estonia. Handritade kartor och ritningar över Estland i svenska offentliga samlingar. Eesti Teaduslik Selts Rootsis. Aastaraamat XII. 1991–1999. Stockholm, 2001, lk. 4–289. Siinhulgas ligemale 70 kaarti ja joonestust koos kirjeldustega fortifikatsioonitöödest Tallinna kindluste kohta aastail 1680–1709. Rootsi Sõjaarhiivis (Krigsarkivet) säilib kogumik „Militärränskaper”, mis sisaldab rea päevaraamatuid fortifikatsioonitööde kohta Tallinna lossis ja kindlustes 1680. aastail.

väljaspoolse abita varem või hiljem nagunii alistunud. Otsene sõjategevus piiramise ajal piirdus seepärast üksikute luuresalkade kokkupõrgetega, mõningate suurtükilaskudega Rootsi sõjalaevadelt venelaste positsioonide pihta ja ühe linnakaitsjate plaaniga murda piiramisrõngas väljasööstuga linnast, mis aga teoks ei saanud.⁷

Olgugi et Tallinna piiramisrõngas ei viinud linna hermeetilisse isolatsiooni, oli ta siiski sedavõrd suletud, et see põhjustas ränka surutist mitmes eluvaldkonnas. Üheks tõsiseks probleemiks sai ülerahvastatus linnas. Tallinna elanike üldarvu enne piiramist on hinnatud 10 000-le, koos eeslinnadega maksimaalselt 15 000-le. Piiramise ajal see arv kahekordistus, hõlmates 20 000 elanikku ja umbes 12 000 igat laadi sõjaväelast, ühtekokku ligemale 32 000 inimest.⁸ Tallinnas paiknevate inimeste arv oli suurenenud sõja eest maalt põgenenud aadlikest, talupoegadest ja liikuvast rahvast. Enamikul neist, nagu ka kodutuks jäänud eeslinna elanikel, puudus linnas peavari ja võimalused äraelamiseks, mistõttu nad olid sunnitud kerjama. Kerjaste arv Tallinnas tõusis piiramise ajal 2000-le, moodustades 1/5 linnakodanike arvust. Linnavõimud püüdsid igati kerjuseid linnast välja ajada, aga see ei andnud tulemusi.⁹

Ülerahvastusega kaasnesid mitmed probleemid, peamine neist oli toiduainete puudus.

Leivavilja ei olnud osta isegi mitte raha eest, sest vili kadus tavalisest kaubakäibest. Linna tabas otseses mõttes nälg. Olukorda hinnati isegi raskemaks kui nälja-aastail 1695–1697. Seepärast andis Eestimaa kindralkuberner korralduse, et Tallinna kaupmehed, kellel veel oli vilja oma ladudes, pidid seda müüma rahvale, kusjuures lisandus range manitsus, et sealjuures ei tohi liigkasu võtta. Tallinna raad eitas suuremate viljatagavarade olemasolu ja palus kindralkubernerit astuda Stockholmis samme Rootsi võimude ees toiduainete saatmiseks Tallinna.¹⁰

Piiramise ajal tabas linna mitte ainult toidu-, vaid ka veepuudus. Vene väed blokeerisid nimelt puhta joogivee juurdevoolu Ülemiste järvest linna. Selle tagajärjel jäid elanikud puhta veeta, ka linnas asunud jahuveskid jäid seisma.

Toidupuudus andis end teravalt tunda ka linnas asuvatele sõjaväelastele. Nii näiteks puhkesid 1710. aasta veebruaris garnisonis seepärast rahutused, mis suruti relvajõuga maha. Sageli röövisid sõdurid kaupmeeste ja kodanike toidutagavarasid. Peale selle oli sõjaväel veel mitmeid muid pakilisi vajadusi. Tallinna garnison oli liiga väike ja vajas täiendust uute sõduritega. Tuli komplekteerida sõjaväe relvastust suurtükkide, käsirelvade ja laskemoonaga. Väga viletsas olukorras oli ka sõdurite isiklik varustus.¹¹

⁷ W. Greiffenhagen. Die Belagerung und Capitulation Revels im Jahre 1710. Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands. Bd 2. Reval, 1874, lk. 48 jj.; Zur Kapitulation der Estländischen Ritter- und Landschaft, lk. 17 jj.; S. Hartmann. Reval im Nordischen Krieg. Quellen und Studien zur baltischen Geschichte. Bd. 1. Bonn–Godesberg, 1973, lk. 48 jj.

⁸ A. Traat. Liivi- ja Eestimaa kapitulatsioonid aastast 1710, lk. 117; O. Liiv. Tallinna ajalugu Rootsi aja teisel poolel, lk. 17 j.; T. Oja. Katk Põhjasõja ajal Eestis. Artiklite kogumik Eesti Ajalooarhiivi 75. aastapäevaks. – Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 1 (8). Tartu, 1996, lk. 226 jj.

⁹ Tallinna rae protokoll 16.8.1704; Tõnismäe kerjaste nimekiri 16.10.1708; Eestimaa kindralkubernerit ja Tallinna rae esindajate nõupidamise protokoll 21.9.1709; Tallinna Toomkiriku ökonoomi palvekiri Eestimaa kubernerile 7.9.1710 – kõik kogumikus: Eesti rahva ajaloo Põhjasõja aastail 1700–1721, vastavalt dokumendid nr. 148 (lk. 181–182), 150 (lk. 182–184), 154 (lk. 186) ja 157 (lk. 188–189); W. Greiffenhagen. Die Belagerung und Capitulation Revels im Jahre 1710, lk. 49 jj.; A. Traat. Liivi- ja Eestimaa kapitulatsioonid aastast 1710, lk. 117.

¹⁰ Toomgildi palvekiri Eestimaa kindralkubernerile 30.03.1709; Eestimaa kindralkubernerit korraldus Tallinna raele 22.06.1709; Tallinna rae märgukiri Eestimaa kindralkubernerile 26.08.1709 – kõik kogumikus Eesti rahva ajaloo Põhjasõja aastail 1700–1721, vastavalt dokumendid nr. 151 (lk. 184–185), 152 (lk. 185) ja 155 (lk. 187); A. Traat. Liivi- ja Eestimaa kapitulatsioonid aastast 1710, lk. 116 jj.

¹¹ W. Greiffenhagen. Die Belagerung und Capitulation Revels im Jahre 1710, lk. 50 jj.; H. Palli. Rootsi võimude tegevusest ja poliitikast Eestis Põhjasõja ajal. Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest. Lühiuurimusi. Tallinn, 1960, lk. 52 j.; O. Liiv. Tallinna ajalugu Rootsi aja teisel poolel, lk. 58 jj.; Asekuberner Patkul Kaitsekomisjonile (Defensionskommissionen) 21.02.1710. Defensionskommissionens arkiv. Vol. 206. RA.

Kõigile rasketele katsumustele lisaks ootas Tallinna elanikke ja garnisoni veel kõige suurem vaenlane – katk. Katk oli juba mõnda aega möllanud Ida-Euroopas, kust ta kandus Poola kaudu Kuramaale ja sealt kevadel 1710 Liivimaale, suve algul Eestimaa ning jõudis augusti keskpaigas 1710 Tallinna, päris samaaegselt Vene piiramisvägedega.¹² Kuninglik nõukogu oli juba aegsasti informeerinud Eestimaa kindralkubernerit lähenevast hädaohust ja andnud korralduse võtta tarvitusele abinõud katku leviku peatamiseks.¹³ Nüüd oli aga katk jõudnud Tallinna, kus ta hakkas tegema oma hävitustööd. Esimene katku ohver Tallinnas suri juba 11. augustil 1710.

Sotsiaalne olukord ja viletsad hügieenitingimused ümberpiiratud Tallinnas löid soodsad eeldused katku kiireks levimiseks. Katk tabas esmajoones just inimesi, kes olid sunnitud elama tihedalt koos, nagu liikuv rahvas kodutute varjupaikades ja sõdurid garnisonis. Aga katk ei säästnud ka härrasrahvast. Katku kõrgperioodil lebas surnud inimesi hulkadena majades ja tänavatel, ilma et olnuks kedagi, kes oleks neid matnud. Garnisonis suri iga päev 50–60 sõdurit, nii et enam ei saanud puuduliku meeskonna tõttu vahiposte mehitada. Katku surnud inimeste üldarvu Tallinnas on hinnatud 15 000–20 000-le. Eriti rängalt tabas katk Tallinna garnisoni, kus algsest 4000-st sõdurist jäi ellu umbes 400, seega ainult 10%.¹⁴

Tallinna kaitsmist raskendasid kaks olulist puudust. Esiteks nappis katku laastamise tõttu

garnisoni meeskonda, kusjuures ümberpiiratud linnas ei olnud võimalust uusi sõdureid värvata. Ka Rootsist ei tahetud sõdureid meelsasti Tallinna saata, kartuses, et nad surevad seal kohe katku. Suur puudus oli ka igat laadi sõjaväearustusest. Teiseks ei jätkunud toiduaineid isegi mitte otseselt nälja ärahoidmiseks. Maalt ei saanud ka lisa tuua, sest see oli vaenlase vägede kontrolli all. Tallinn oli seega täielikult sõltuv väljastpoolt tulevast abist ja ainsat tõhusat abi oli loota ainult Rootsist.

Kuna Tallinnas võimu säilitamine oli Rootsil elulise tähtsusega, siis tegutsesid linna abistamisküsimusega mitmed võimuorganid ja keskasutused. Ainuvalitsuslik kuningas Karl XII kehatuses oli muidugi see, kes pidi laskma välja töötada Läänemere provintside kaitse üldise plaani ja strateegia, sealjuures ka Tallinna kindluse ja linna kaitsmise kohta. Midagi seesugust ta aga ei esitanud, ilmselt tingituna tema kauasest riigist äraolemisest, mis põhjustas ka kuninga lünklikku informeeritust aktuaalsest olukorrast Rootsist ja puudulikku kontakti Rootsi ametiasutustega. Sõjalise tegevuse otsused delegeeris kuningas kindralkubernerile ja kohalikele väepealikele. Selles olukorras tuli riigi keskasutustel tegutseda omal algatusel. Absolutistliku monarhi tugev autoriteet halvas aga nende tegevust – kardeti ette võtta midagi, mida kuningas hiljem tagantjärele heaks ei kiida. Üldiselt võib väita et Karl XII jäi Läänemere provintside saatuse suhtes Põhjasõja ajal täiesti passiivseks.¹⁵

Kuninga kõrval oli Rootsi riigi teiseks

¹² T. Oja. Katk Põhjasõja ajal Eestis, lk. 217.

¹³ Eestimaa kindralkuberner Kuninglikule Majesteedile (K.M:t) 26.10.1708. Livonica II: 21. Rootsi Riigiarhiiv (RA) – Kuninglik Majesteet (Kungl. Maj:t ehk K.M:t) tähistas Rootsi kõrgeimat riigivõimu, mida teostas kuningas koos Riiginõukoguga. Kuninga isikut tähistatakse seevastu tiitliga Tema Kuninglik Majesteet (Hans Kungl. Maj:t); Kuninglik Nõukogu Eestimaa kindralkubernerile 31.07. ja 27.08.1709. Livonica II:304, RA. – Kuninglik Nõukogu (Kungl. Rådet), enne kuningliku ainuvalitsuse kehtestamist 1682 oli Riiginõukogu (Riksrådet), Karl XII riigist äraoleku ajal tegelikult Rootsi valitsus, mida vahel nimetati ka senatiks. – Aastail 1700–1712 kehtis Rootsist nn. Rootsi kalender, mis oli üks päev ees vanast ehk juulilise kalendrist, aga 10 päeva taga uuest ehk gregooriuse kalendrist. Seda erinevust tuleb meeles pidada, eriti kirjade dateeringu puhul.

¹⁴ W. Greiffenhagen. Die Belagerung und Capitulation Revels im Jahre 1710, lk. 53 jj.; A. Traat. Liivi- ja Eestimaa kapitulatsioonid aastast 1710, lk. 122; T. Oja. Katk Põhjasõja ajal Eestis, lk. 227. – Vaata ka uue Vene võimu poolt 1710. aasta detsembris teostatud revisjoni Tallinnas katku surnute kohta. Eesti rahva ajaloost Põhjasõja aastail 1700–1721, dokumendid nr. 164 (lk. 196), 279 (lk. 359–360) ja 280 (lk. 360–361).

¹⁵ C. G. Malmström. Några ord om riksstyrelsen under de tio första åren af Karl XII:s fränvaro. – Historisk tidskrift 1884, lk. 1–14; F. Arfwidsson. Försvaret av Östersjöprovinserna 1708–1709, *passim*; B. Steckzén. Krigskollegii historia II–III. 1697–1865. Stockholm, 1937, lk. 20; H. Palli. Rootsi võimude tegevusest ja poliitikast Eestis Põhjasõja ajal, lk. 46 jj.

võimukeskuseks kaua olnud Riigipäev (*Riksdagen*) oma mõjuvõimsa Salakomiteega (*Sekreta utskottet*). Absolutistliku kuninga-võimu kehtestamine 1680. aastail tabas ka Riigipäeva positsiooni. Põhjasõja ajal ei kutsunud Karl XII Riigipäeva kordagi kokku. Rootsi üha halvenev sõjaline olukord sundis aga Riigipäeva enesealgatuslikult tegutsema ja kutsuma 1710. aasta kevadel kokku ühe erakorralise redutseeritud seisuste esinduse arutamaks peamiselt sõjapidamise majandustingimusi. On märkimisväärne, et Riigipäeva lõppdokumendis 8. juunist 1710 ei ole sõnagagi mainitud katastroofilist olukorda Läänemere provintsidest.¹⁶ Seevastu oli Riigipäeval varem koostatud ülevaade üldisest sõjalisest olukorrast ja selle juurde kuuluvatest aktuaalsetest ülesannetest. Seal on Tallinna kaitsmisele ja abistamisele pühendatud eraldi osa. Ülevaates konstateeritakse, et Tallinna on abi saadetud sellises ulatuses, mida Rootsi enda raske olukord on võimaldanud, ja et linna varustamine toiduainetega on lõppude lõpuks kohalike võimukandjate ülesanne. Kõige tähtsamaks pidas Riigipäev seda, et kõik ressursid, mida iganes oli võimalik hankida, oleksid panustatud Tallinna kindluse tugevdamisele ja Rootsi võimu all hoidmisele.¹⁷

Riigist eemal viibimise ajal pidas Karl XII sidet Rootsiiga, saades sealt informatsiooni aktuaalse olukorra kohta ja saates korraldusi ametiasutustele. Kõige tihedamad kontaktid olid tal Kuningliku Nõukoguga. Selles kirjavahetuses mainitakse Tallinna ja Läänemere provintse üldiselt võrdlemisi harva; Tallinna piiramise ajast ei leidu ühtki Karl XII kirja. Seevastu juhtis Kuninglik Nõukogu juba varakult kuninga tähelepanu provintside ohtlikule olukorrale, teadustades venelaste rüüsteretkedest provintsidesse 1702. aastal ning Tartu

ja Narva langemisest 1704. aastal. Nõukogu tundis sügavat muret oodatava Tallinna piiramise pärast ja palus kuningat korraldada tõhusat sõjaväelist abi selle ohu vältimiseks. Kuningliku Nõukogu kirjadest õhkub peidetud kriitikat kuninga otsuse suhtes viia pea- väed Läänemere provintsidest minema.¹⁸ Tallinna piiramise ja abistamise küsimuses oli Kuninglik Nõukogu igatahes aktiivsem ja tegusam kui kuningas. Samal ajal oli nõukogu küllaltki ettevaatlik oma otsustes teha Läänemere provintside kaitseks suuri panuseid.

Keskasutus, mis kõige otsesemalt ja sagedamini tegeles Tallinna piiramise ja abistamise küsimusega, oli Kaitsekomisjon (*Defensionskommissionen*). Loodud algselt 1700. aastal Kuningliku Nõukogu allosakonnana, arenes komisjon sõja jooksul iseseisvaks ja tähtsaks võimuorganiks. Eriti pärast rootslaste lüüasaamist Poltaava all 1709. aastal sai komisjon maakaitse peamiseks organisaatoriks, seda samal ajal, kui ka Läänemere provintside kaitse kujunes esmatähtsaks.¹⁹

Kaks sõjaväelist keskasutust tegutsesid niisamuti Tallinna abistamise küsimusega: Sõjakolleeegium (*Krigskollegiet*) ja Admiraliteedikolleeegium (*Amiralitetskollegiet*). Sõjakolleeegiumi osalus oli suunatud esmajoones igat laadi sõjavarustusele ja suurtükiväelaste väljaõppele. Kolleeegiumi allüksus Fortifikatsioonikontor (*Fortifikationskontoret*) nõustas Tallinna kindlustuste ehitustöid.²⁰ Admiraliteedikolleeegiumi volitused olid Karl XII riigist äraoleku ajal suurenenud nagu mitmel teiselgi keskasutusel ja meresõja operatiivjuhtimine oli nüüd täielikult kolleeegiumi kätes. Tallinna piiramise ajal oli Admiraliteedikolleeegiumi ülesandeks organiseerida Rootsi sõjalaevastiku operatsioone, nii et vaenlane ei saaks linna mere poolt sulgeda.²¹

¹⁶ „Kungl. Maj:ts Samtliga Ständers Fullmächtiges Afhandling och Beslut, gjort, samtyckt och afskedat af dem på det möte som hölls i Stockholm den 8. juni år 1710”. Trükitud plakat.

¹⁷ „Relation vid ständernas sammankomst i Stockholm angående Defensionsverket. 7. mars 1710”. Defensionskommissionens arkiv, vol. 42, RA.

¹⁸ Kuningliku Nõukogu kirjad Karl XII-le 11.09. ja 02.11.1702, 22.09. 1704 ja 23.03.1710. Historiska handlingar. Del 2 (1862, lk. 198–205), del 3 (1863, lk. 142–146), del 5 (1866, lk. 25–27).

¹⁹ Defensionskommissionen 1700–1714. Riksarkivets ämbetsarkiv. Kommittéarkiv ÄK Nr. 1900, RA.

²⁰ B. Steckzén. Krigskollegii historia II–III, lk. 19.

²¹ Amiralitetskollegiets historia II. 1696–1803. Malmö, 1974, lk. 156 j.

Veel kaks Rootsi keskasutust olid tegevad Tallinna abistamisel: Kammerkolleegium (*Kammarkollegiet*), riigimajanduse juhtiv organ Rootsis, muretses leivavilja ja muude toiduainete saatmise eest. Eelarvekontor (*Statskontoret*) vahendas rahasaadeti ohvitseride palkade maksmiseks ja garnisonisõduritele varustuse ostmiseks.²²

Kõikide nende abistamisorganite peamiseks partneriks – abitaotlejaks – oli Eestimaa asekuuberner Dietrich Friedrich Patkul (u. 1650–1710), kes juhtis Tallinna kaitsmist linna piiramise ajal. Tal oli kindralmajori aukraad ja ta täitis asekuubeneri kohuseid 1709. aasta algusest 1710. aasta septembrini; ta oli kaugelt sugulane Liivimaa rüütelkonna tulise eestvõitleja ja Rootsi riigi veendunud vaenlase Johann Reinhold Patkuliga.

Abivajaduse ulatusest ja koostisest annab tunnistust suur hulk palvekirju Tallinnast Stockholmi, ühtekokku mõnisada. Abi täpset suurust ei ole teada, kuna seda saadeti erinevate riigiasutuste vahendusel ja mingit koondülevaadet selle kohta ei ole. Seevastu mainitakse kolleegiumide protokollides ja kirjavahetuses asekuuberner Patkuliga erinevaid abitaotlusi ja abisaadeti, vahel ka otseseid äraütlemisi tagavarade nappuse tõttu samuti Rootsis.

Palvekirju iseloomustab kindel struktuur. Enne konkreetsete vajaduste esitamist antakse ülevaade Vene sõjaväe positsioonidest ja liikumistest ning üldisest olukorrast Tallinnas. Mida lähemale linna tegeliku sulgemiseni piiramisvägede poolt, seda mustemates värvides kirjeldatakse sealse igapäevaelu raskusi. Abipalvetes domineerivad teatud vajadused: leivavili ja muud toiduained, raha ja igat laadi sõjaline varustus.

Suur puudus leivaviljast andis end tunda

juba enne Tallinna tegelikku sulgemist. Viimaste aastate ikaldus oli teinud lõpu viljagavaradele ja 1710. aasta heast saagist ei saanud Tallinn osa, sest Vene väed olid blokeerinud kõik teed linna.²³ Need vähesed talupojad, kes siiski pääsesid linna oma viljakoormatega, seadsid aga asekuuberner Patkuli valiku ette, kas võtta hädasti vajalikud toiduained vastu või riskida talupoegi linna lastes katku veelgi suurema levikuga.²⁴ Seetõttu oli viljaabi Rootsist otse elulise tähtsusega.

Piiramisaja olukorda Tallinnas kirjeldab Patkul dramaatiliselt. Muretseda toitu 16 000-le elanikule ja linnas viibijale ei olnud kerge. Riiklikes magasiitades ei olnud enam ühtki tündrit vilja. Valitses nälg ja nälgasurnute arv kasvas iga päevaga. Tuli ette juhuseid, kus tapeti inimesi ja söödi nad ära. Patkul teadustas, et kui kohest ja küllaldast abi toiduainete näol Rootsist ei saadeta, ähvardab linna totaalne häving ja Tallinna kindlus langeb ilma ühegi mõõga-hoobita vaenlase kätte.²⁵ Üsnagi mitmed abitaotlused jäid rahuldamata, kusjuures Kaitsekomisjon viitas Rootsi riigifinantside ülekoormatusele. Mõningaid toidusaadeti Tallinna siiski saabus.²⁶

Leivavilja ja muude toiduainete saadeti Tallinna olid mõeldud pea eranditult garnisoni ja teiste linnas asuvate sõjaväeüksuste tarvis. Nende toitlustus oli Patkuli sõnul viletsam kui eluks ajaks vangi mõistetud kurjategijatel.²⁷ Linnakodanikel ja linna põgenenud aadlikel Toompeal eeldati olevat toidutagavarasid vähemalt oma pere jaoks, seda said nad täiendada viljakaupmeeste peidetud varudest. Kõige rängemini tabas toidupuudus eeslinnades linnamüüride vahele sunnitud lihtrahvast ja kerjuseid, kel puudusid peavari ja äraelamisvõimalused.

²² Kammerkolleegiumi ja Eelarvekontori kirjavahetus Patkuliga 1709–1710. Livonica II:314, RA.

²³ Asekuuberner Patkul K.M:t-le (kuninga äraoleku ajal sisuliselt Kuninglikule Nõukogule) 18. ja 28.07.1710. Livonica II:22, RA; Asekuuberner Patkul Kaitsekomisjonile 11.8.1710. Defensionskommissionens arkiv, vol. 206, RA.

²⁴ Asekuuberner Patkul Kaitsekomisjonile 8.8.1710. Defensionskommissionens arkiv, vol. 206, RA.

²⁵ Asekuuberner Patkul K.M:t-le 26.5. ja 28.7.1710. Livonica II:22, RA; Asekuuberner Patkul Kaitsekomisjonile 14.4.1710. Defensionskommissionens arkiv, vol. 206, RA.

²⁶ Kaitsekomisjon asekuuberner Patkulile 21.3., 11.5. ja 11.7.1710. Livonica II:314, RA; Kaitsekomisjoni protokollid 11.7. ja 23.8.1710. Defensionskommissionens arkiv, vol. 7, RA; Kammerkolleegium asekuuberner Patkulile, mitmed kirjad aastaist 1709–1710. Livonica II:314, RA.

²⁷ Asekuuberner Patkul Kaitsekomisjonile 14.4. ja 18.7. 1710. Defensionskommissionens arkiv, vol. 206, RA.

Mida kindlamaks Vene piiramisväed ehitasid oma positsioonid, seda sagedamini ja nõudlikumalt esitas Patkul vajadusi Tallinna linna ja kindluse tugevdamiseks. Esmatähtsusega oli vähearvulise garnisoni komplekteerimine, seda enam, et seninegi koosseis kahanes linnas möllava katku tõttu pidevalt. Viletsa toitlustamise ja varustuse tagajärjel jooksis 30 sõdurit täies relvastuses ühest värvatud rügemendist venelaste poole üle. Lisaks sellele hakkasid eesti talupoegadest formeeritud üksuste sõdurid hulgaliselt deserteerima, maale koju põgenema. Patkul suhtus eesti soost sõduritesse üldiselt väga halvasti. Olu-kord muutus otseselt kriitiliseks, kui enam ei jätkunud sõdureid vahipostide ja suurtükiväelasi patareide mehitamiseks.

Oma palvekirjas 18. juulist 1710 pidas Patkul vajalikuks saata Tallinna 3000 meest Rootsi rahvusväeosadest koos juurdekuulava varustuse ja ülalpidamisega. Paar kuud hiljem taotles Patkul juba 5000-pealist abiväge Tallinna kaitseks. Samuti esitas ta ettepaneku haigete sõdurite evakueerimiseks Soome ja nende asendamist sealsete tervete sõduritega. Ühtki neist taotlustest ei rahuldatud.²⁸ Mõningaid väiksemaid üksusi siiski saadeti Tallinna. Viimane, 200-meheline väekontingent saabus Tallinna veel 8. septembril, seega ainult kolm nädalat enne linna alistumist.²⁹

Puudus oli mitte ainult sõduritest, vaid ka nende sõdurite varustusest, kes siiski olid kohal. Patkul teatas, et sõdurite riided on täie-

likult kulunud ja et nad on sama hästi kui alasti ja paljajalu, mistõttu neid ei saa teenistusse saata, ning et on hädasti vaja linaseid alusriideid, särke, vormipükse ja -sineleid, saapaid, sokke ja kaelarätte. Patkul palus tungivalt Kuninglikku Nõukogu, et see teeks korralduse vastavatele ametkondadele viivitamata organiseerida sõdurite varustuse saatmine.³⁰

Kõigi muude puuduste kõrval nappis Tallinnas ka igat laadi relvastust. Juba enne Tallinna sulgemist piiramisrõngasse oli Sõjakolleeegium Stockholmis ametis palvete rahuldamisega Tallinna garnisoni relvastuse täiendamiseks. Relvasaadetiste taotlused hõlmasid tervet sõjatehnika menüüd: suurtükke, mortiire, püsse, laskemoona, püssirohtu, pomme ja granaate. Nagu toiduainete puhul, ei rahuldatud ka kõiki sõjatehnika taotlusi ja ikka sama põhjendusega – ka Rootsi varud on kasinad. Osa taotlusi remiteeriti edasi Sõjakolleeegiumi allosakondadele, näiteks Suurtükiväekontorile (*Artillerikontoret*), mis muidugi aeglustas abitaotluste rahuldamist.³¹

Üks omapärane seik oli see, et peaaegu samal ajal, kui Patkul taotles relvasaadetisi Sõjakolleeegiumilt, saatis ta juba 9. septembril ühe laevatäie sõjatehnikat Tallinnast Stockholmist – mitmeid suurtükke, suur hulk püsse, musketeid, karabiine ja püstoleid – ja seda juba kolm nädalat enne kindluse kapituleerumist. See asjaolu viitaks justkui alistumise ettevalmistamisele juba varsti pärast piiramise algust.³²

²⁸ Asekuberner Patkul Kaitsekomisjonile 18.7. ja 14.9.1710. Defensionskommissionens arkiv, vol. 206, RA; Asekuberner Patkul K.M:t-le 23.6, 26.8., 19.9. ja 22.9.1710. Livonica II:22, RA; Kaitsekomisjon asekuuberner Patkulile 11.7.1710. Livonica II:314, RA; Kaitsekomisjoni protokollid 11.7., 29.7., 3.8. ja 8.8.1710. Defensionskommissionens arkiv vol. 7, RA; Kaitsekomisjon Sõjakolleeegiumile 29.8.1710. Krigskollegiets arkiv. Brevböcker E c:1-3. Rootsi Sõjaarhiiv (Krigsarkivet, KrA); Sõjakolleeegiumi protokollid 28.6., 1.7., 30.8., 2.9. ja 16.9.1710. Krigskollegiets arkiv. Kansliet. AI protokoll, KrA.

²⁹ J. Libe. Märkusi Tallinna langemisest aastal 1710, lk. 1052.

³⁰ Asekuberner Patkul Kaitsekomisjonile 24.1.1710. Defensionskommissionens arkiv, vol. 206, RA; Kaitsekomisjon asekuuberner Patkulile 26.1., 21.3., 19.4., 11.5., 16.6., 11.7. ja 22.7.1710. Livonica II:314, RA; Kaitsekomisjoni protokollid 9.7. ja 23.8.1710. Defensionskommissionens arkiv vol. 7, RA; Asekuberner Patkul K.M:t-le 18.8.1710. Livonica II:22, RA.

³¹ Asekuberner Patkul Kaitsekomisjonile 14.4., 30.6. ja 4.8.1710. Defensionskommissionens arkiv, vol. 206, RA; Kaitsekomisjoni protokoll 11.7.1710. Defensionskommissionens arkiv, vol. 7, RA; Asekuberner Patkul Sõjakolleeegiumile 19.5., 14.7. ja 15.8.1710. Krigskollegiets arkiv. Brevböcker E c:3, KrA; Sõjakolleeegium asekuuberner Patkulile 9.2., 8.3., 11.3., 14.4., 29.4., 25.5., 3.6., 7.6., 18.6., 4.7. ja 5.7.1710. Livonica II:314, RA; Sõjakolleeegiumi protokollid 4.6., 14.6. ja 22.7.1710. Krigskollegiets arkiv, Kansliet. A I protokoll, KrA.

³² Asekuberner Patkul Sõjakolleeegiumile 9.9.1710. Krigskollegiets arkiv. Brevböcker E c:3, KrA.

Suur osa abipalveid keskendus rahale. Seda oli vaja garnisonile toiduostmiseks ja riiete valmistamiseks ning ohvitseride ja sõdurite paljaks. Eriti raskest olukorras olid ohvitserid, kes ei olnud saanud palga mitme kuu jooksul. Nende füüsiline seisund oli nii vilets, et nad ei saanud oma teenistusülesandeid rahuldavalt täita ja osa neist oli sunnitud saatma oma alaealised lapsed linna peale toitu kerjama. Lõpuks oli raha vaja veel uute sõdurite värbamiseks – kui neid nüüd kuskilt saada oli – selleks, et asendada isikkoosseisust maha kantud soldateid. Rahasaadetiste üle otsustas ja neid vahendas Eelarvekontor.³³

Tallinna kindluse olukorrast ja vajadustest oli Kaitsekomisjon informeeritud juba paar aastat enne linna piiramist. Kindluse puudulikke kaitserajatisi püüti parandada veel enne linna piiramist, aga pärast seda jäi töö soiku. Linnakodanikel lasus teatav kohustus osaleda kindlustuse ehitustöödes, aga piiramisaja üldises viletsuses jäi see kohustus täitmata. Seetõttu tuli Patkulil otsida abi Stockholmist, peamiselt Kaitsekomisjonilt, kes lülitas asja käigu edasi Fortifikatsioonikontorisse. Kindlustustöödeks oli esmajoones vaja raha – materjali eest ja töötasude maksmiseks. Mingeid assignatsioone Fortifikatsioonikontorilt Tallinna kindlustustöödeks ei ole kinnitatud.³⁴

Tähtsat abi ümberpiiratud Tallinnale osutas ka Rootsi sõjalaevastik. Sealtn tulnud abi ei olnud küll personaalne ega materiaalne, vaid seda võiks nimetada teenusabiks. Rootsi sõjalaevad pidid meritsi lahti hoidma Tallinna

ahtakest ühendust Rootsi ja Soomega, mis neil ka õnnestus kuni linna alistumiseni. Ka pidid mõned väiksemad sõjalaevad hoidma end pidevalt Tallinna all, et takistada Vene piiramisvägedel asetamast oma suurtükipatareisid piki mereranda, kust neil oleks olnud lihtne linna pihta tulistada. Sõjalaevade operatsioonide kavandas ja organiseeris Admiraliteedikollegium.³⁵ Meresõja profülaktikasse kuulus ka Stockholmist tulnud range korraldus, mis keelas lootsidel olla abiks Vene sõjalaevade navigeerimisel Eesti ranniku skäärides; nad pidid hoidma end kättesaamatutena kaugel sisemaal.³⁶

Konkreetsete abitaotluste kõrval jooksis asekuuberner Patkuli kirjavahetusest ametiasutustega Stockholmis pidevalt läbi üks teema – katk. Patkul kirjeldas tihti ja üksikasjalikult katku hävitustööd ja sellest tingitud raskusi linna kaitsmisel. Koos samaaegselt valitseva üldise näljahädaga oli see viinud olukorran, kus linna ootas „totaalne hukkumine”.³⁷

Teine küsimus, mis tekitas Patkulile muret, oli kindralkubermangu akte ja dokumente ähvardav saatus, kui Tallinna oleks hakatud pommitama või kui linn oleks langenud vaenlase kätte. Korduvate järelepärimiste peale sai Patkul lõpuks korralduse evakueerida kubermangu arhiiv Stockholmist ning see sai ka teoks. Katku leviku kartusel ei lubatud aga arhiivi mitte pealinna sisse lasta, vaid paigutati ühele asustamata saarekesele Stockholmist skäärides, kus see alles 1726. aastal kastidest välja pakiti, tuulutati, suitsutati ja inventeeriti, mille järel osa arhiivimaterjalist tagastati

³³ Asekuuberner Patkul Kaitsekomisjonile 10.1., 10.3., 14.4., 12.5. 30.6. ja 4.8.1710. Defensionskommissionens arkiv, vol. 206, RA; Kaitsekomisjon asekuuberner Patkulile 11.7.1710. Livonica II:314, RA; Kaitsekomisjoni protokoll 11.7.1710. Defensionskommissionens arkiv, vol. 7, RA; Eelarvekontor asekuuberner Patkulile 27.5., 29.7., 17.8., 18.8., 22.8. ja 1.9.1710. Livonica II:314, RA.

³⁴ Kaitsekomisjon Eestimaa kindralkubernerile 11.7. ja 15.7. 1707. Livonica II:304, RA; Asekuuberner Patkul Kaitsekomisjonile 14.4. 28.4. 30.6. ja 4.8.1710. Defensionskommissionens arkiv, vol. 206, RA; Kaitsekomisjoni protokoll 11.7.1710. Defensionskommissionens arkiv, vol. 7, RA.

³⁵ Admiral Ankarstierna asekuuberner Patkulile 25.9., 19.10., 1.11. ja 21.11. 1709. Livonica II:315, RA; Asekuuberner Patkul K.M:t-le 30.6.1710. Livonica II:22; Kaitsekomisjoni protokollid 8.8. ja 14.9.1710. Defensionskommissionens arkiv, vol. 207, RA; Asekuuberner Patkul Kaitsekomisjonile 22.8.1710. Defensionskommissionens arkiv, vol. 206, RA; Amiralitetskollegiets historia II. 1696–1803. Malmö, 1974, lk. 85.

³⁶ Asekuuberner Patkul K.M:t-le 30.6.1710. Livonica II:22, RA.

³⁷ Kaitsekomisjoni protokoll 17.8.1710. Defensionskommissionens arkiv, vol. 7, RA; Asekuuberner Patkul Kaitsekomisjonile 8.9.1710. Defensionskommissionens arkiv, vol. 206, RA; Asekuuberner Patkul K.M:t-le 19.9.1710. Livonica II:22, RA.

Uusikaupunki rahulepingu alusel Eesti- ja Liivimaa arhiividele.³⁸

Vaatamata korduvatele olukorrajeldustele äärmisest viletsusest suletud Tallinnas, kusjuures Patkul ei säästnud tugevaid värve, näisid Rootsi riiklikud keskasutused vahel olevat võimetud ette kujutama seda tõelist häda, mis valitses linnas. Sellest kaks näidet.

Kuninglik Nõukogu oli teinud Patkulile korralduse koostada nimekirjad nende isikute kohta Tallinnas, kellel oli mõningaid tagavara- sid või ka raha, ja et Patkul püüaks mõjutada neid annetama toetusi nende heaks, kes olid põgenenud sõja eest Eestimaalt Stockholmi. Võib õigusega küsida, kuid võrd üldse suutsid Kuningliku Nõukogu liikmed mõista tege- likku olukorda. Patkul lubas koostada nime- kirjad, aga ta avaldas ka oma veendumust, et sellel aktsioonil ei ole mingit tulemust.³⁹

Tallinna garnisonis oli puudus väljaõpe- tatud suurtükiväelastest. Seepärast tuli ülla- tusena Kaitsekomisjoni korraldus, et mõned kogenud suurtükiväeohvitserid tuleb saata Tallinnast Soome, et seal noori suurtükiväe- lasi välja koolitada. Patkul vastas, et ta on ise mitmel korral taotlenud abi Rootsist, et täita lünki Tallinna suurtükiväe meeskonnas. Ta jättis korralduse täitmata ja palus Sõjakollee- giumil selgitada asja Kaitsekomisjonile.⁴⁰

Asekuberner Patkul oli ametlikult vastutav linna kaitsmise ja käekäigu eest, mistõttu ta ka juhtis täielikult abitaotluste esitamist riik- likele keskasutustele. Ülirasked olud Tallinnas sundisid aga ka teisi kollektiive abi paluma. See, keda linna käekäik kõige otsesemalt puudutas, oli linnavalitsus, bürgermeister ja raad. Varsti pärast Tartu ja Narva vallutamist

Vene vägede poolt 1704. aasta sügisel hakati Tallinnas muret tundma lääne poole liikuvate Vene sõjaväekeskuste ja Tallinnat ähvardava piiramise pärast. Otseses pöördumises Karl XII poole palus Tallinna magistraat saata Eestimaale suure ja hästirelvastatud sõjaväe- kontingendi, mis kõrvaldaks selle ohu. Hiljem kordas linnavalitsus sama palvet üha tungiva- malt.⁴¹ Muud linnavalitsuse palved, mis olid enamasti suunatud asekuberner Patkulile, käsitlesid peamiselt linnakodanike fortifikat- sioonitöödest vabastamist, tuues põhjuseks linnarahva suurt vaesust. Põhimõttelist järe- leandmist Patkul siiski ei teinud, vaid viitas linna privileegidele, mis kohustasid linnako- danikke oma linna kaitsmises osalema.⁴²

Vahetult enne Tallinna alistumist olid bür- germeister ja raad suure dilemma ees. Nad kinnitasid paljusõnaliselt ja veenvalt oma truudust Rootsile ja ta kuningale ning ütlesid enda olevat valmis kaitsma oma linna viimse veretilgani. Samaaegselt oli aga üldine olukord Tallinnas katku ja nälja tõttu täieliku hukatuse äärel, mistõttu oli raske mitte vastu võtta tsaar Peeter I poolt pakutud „armu” Tallinna rahu- liku üleandmise puhul.⁴³ Siin oli ilmselt tegu linnapoolse alistumise ettevalmistamisega.

Paljudel Tallinna põgenenud aadliperedel puudusid linnas igasugused toidutagavarad ja neid ohustas otsene nälg. Eestimaa rüütel- kond esitas palve leivavilja laenuks kroonu- või linnamagasiitadest, kuid vastus oli eitav. Sellises olukorras ei näinud aadlikud muud võimalust oma perede päästmiseks kui et minna tagasi maale oma laostunud mõisatesse Vene vägede poolt kontrollitud aladele, kus nad lootsid rasked ajad siiski mingil moel üle

³⁸ Kaitsekomisjon asekuberner Patkulile 11.7.1710. Livonica II:314, RA; Asekuberner Patkul K.M:t-le 18.7. ja 25.7.1710. Livonica II:22, RA; Kaitsekomisjoni protokoll 11.7.1710. Defensionskommissionens arkiv, vol. 7, RA; „Est- och livländska akter från Reval, inventerade på Kurön 1726”. Uppställningsförteckningar och inventarier. Efter slotsbranden 1697. Riksarkivets ämbetsarkiv D II eg: 4-10, RA; I. Kuuben. Liivimaa Rootsaegse Kindralkubeneri Arhiivi lugu. Artiklite kogumik Eesti Ajalooarhiivi 75. aastapäevaks. Eesti Ajalooarhiivi toimetised 1 (8). Tartu, 1996, lk. 129.

³⁹ Asekuberner Patkul K.M:t-le 22.9.1710. Livonica II:22, RA.

⁴⁰ Asekuberner Patkul Sõjakolleeegiumile 2.6. ja 13.6.1710. Krigskollegiets arkiv. Kansliet. Brevböcker E c:3, KrA.

⁴¹ Tallinna bürgermeister ja raad Karl XII-le 22.9.1704 (kiri ei ole dateeritud, aga ta on lisatud Kuningliku Nõu- kogu kirjale Karl XII-le samast kuupäevast). Historiska handlingar. Del 3. Stockholm, 1863, lk. 144–146.

⁴² Kaitsekomisjon asekuberner Patkulile 11.5.1710. Livonica II:314, RA; Asekuberner Patkul Sõjakolleeegiumile 23.6.1710. Krigskollegiets arkiv. Kansliet. Brevböcker E c:3, KrA.

⁴³ Tallinna magistraat asekuberner Patkulile 21.9. ja 26.9.1710. Livonica II:22, RA.

elada. Rüütelkond esitas sellekohase palve aadliperele linnast lahkumiseks tingimusega, et neid ei peetaks äraandjateks, vaid ainult oma elu päästjateks. Millises ulatuses seda lahendust kasutati, on teadmata.⁴⁴

Ka kiriklikult suunalt pöörduti Rootsi võimude poole erinevate soovidega. Peamist muret tunti neis ringkondades juba niigi kannatanud maa laastamise pärast ja paluti Rootsi sõjaväe resoluuatset vastutoimet Vene vägede võimutsemisele. See tegi ka võimatuks igasuguse organiseeritud kirikuolu. Paljud kirikuõpetajad ei julgenud jääda oma koguduse juurde, mistõttu Tallinna põgenenud vaimulikud tegid ühe ühisavalduse Kuninglikule Nõukogule teha „vaenlasega üks kartell” (kokkulepe), mis oleks kindlustanud kirikuõpetajate isikliku ja koguduste tegevuse puutumatus.⁴⁵

Lõpuks tuleb abitaotlejate seas mainida ka kõrgemaid sõjaväelasi, esmajoones Tallinna koondatud rügementide ülemaid. Nende tihti üksikasjalikud abivajaduste ettepanekud olid põhiliselt aluseks asekuuberni Patkuli üldistavamatele taotlustele riiklikele keskasutustele Stockholmis. Sõjaväelaste abitaotlused keskendusid teadagi sõjaväe vajadustele: toiduainetele ning sõdurite varustusele ja relvastusele. Eriti tundlik küsimus oli raha taotlemine paljudele ohvitseridele, kelle füüsilist eksistentsi ohustas alatasa hilinenud või koguni ärajäänud palgamaksimine. Ühisavaldustes vandusid rügemendiülemad end süütuks, kui ohvitserid saamata jäänud palga ja abisaadetiste tõttu

ei olnud võimelised oma teenistuskohustusi täitma ja ütlesid end üsna ähvardavas toonis lahti vastutusest võimalike rahutuste puhkemise puhul sõjaväelaste hulgas.⁴⁶

Tallinnas sissepiiratud inimeste poliitiline meelsus oodatava võimuvahetuse suhtes oli mõnevõrra äraootav. Baltisaksa aadliringkondades ei olnud Rootsil reduktsiooni ja rüütelkondade võimu piirangute tõttu hea reputatsioon. Teisalt ei olnud aadel kindel, kas nende endised privileegid saaksid täit tunnustust Vene valitsuse all, mis esindas pealegi võõrast usku ja kultuuri. Igatahes mingit organiseeritud vastupanu Rootsi võimudele piiramisaja Tallinnas rüütelkond ei avaldanud.

Linna magistraat ja kodanikud olid Rootsi võimu suhtes positiivsemalt meelestatud. Üks sümboolne märk, mis kinnitas seda hoiakut, oli asjaolu, et veel 1711. aasta lõpus – seega tubli aasta pärast võimuvahetust – rippus paljude linnakodanike koduseintel Karl XII portree, mistõttu linna venelasest komandant andis karmi käsu portreed kõrvaldada enne tsaar Peeter I oodatud külaskäiku Tallinna.

Ka Tallinna langemisel venelaste kätte ei olnud ju veel kaugeltki kindel, et vallutatud Läänemere provintsid jäävad lõpliku rahulepingu alusel Venemaa võimu alla. Seepärast tuli nii Eestimaa rüütelkonnal kui ka Tallinna magistraadil mängida kahe otsaga mängu ja kinnitada oma truudust nii Rootsi kuningale kui ka Vene tsaarile.⁴⁷

Ei ole imestada, et selline häda ja viletsus

⁴⁴ Asekuuberni Patkul Kaitsekomisjonile 14.4. ja 21.7.1710. Defensionskommissionens arkiv, vol. 206, RA; Eestimaa rüütelkond asekuuberni Patkulile augustis-septembris 1710. – Eesti rahva ajaloost Põhjasõja aastail, dokument nr. 158, lk. 189–190; Eestimaa rüütelkond asekuuberni Patkulile 22.9.1710. Livonica II:22, RA; W. Greiffenhagen. Die Belagerung und Capitulation Revels, lk. 44 jj.

⁴⁵ Tallinna põgenenud kirikuõpetajate ühisavaldus K.M:t-le 1.9.1709. Livonica II:34, RA; Tallinna konsistorium ja piiskop Lang K.M:t-le 4.7.1710. Livonica II:34, RA.

⁴⁶ Ooberst B. J. Mellini ettekanne asekuuberni Patkulile 16.8.1709. – Eesti rahva ajalugu Põhjasõja aastail, dokument nr. 153, lk. 185 j.; Staabimajor C. J. Huene asekuuberni Patkulile 7.10.1710. – Eesti rahva ajaloost Põhjasõja aastail, dokument nr. 156, lk. 188; Asekuuberni Patkul Kaitsekomisjonile 24.1. ja 8.5.1710. Defensionskommissionens arkiv, vol. 206, RA; Neli rügemendiülemat Kaitsekomisjonile 13.1., 26.5., 30.7. ja 27.8.1710. Defensionskommissionens arkiv, vol. 207, RA; Kaheksa ohvitseri esildis asekuuberni Patkulile 20.5.1710. Livonica II:22, RA; Ooberst B. J. Mellin asekuuberni Patkulile 21.5.1710. Livonica II:22, RA; Staabimajor C.J.Huene K.M:t-le 23.5.1710. Livonica II:22, RA.

⁴⁷ Tallinna magistraat K.M:t-le 2.12.1710. Livonica II:50, RA; W. Greiffenhagen. Die Belagerung und Capitulation Revels, lk. 63 j.; Zur Kapitulation der Estländischen Ritter- und Landschaft, lk. 21 jj.; G. von Rauch. Tallinna kirjad Karl XII-le ja Peeter Suurele 4-dast oktoobrist a. 1710. – Ajalooline Ajakiri 1924, lk. 128, 140; A. Loit. Eesti jälle Rootsi alla. Revanšistlikud kavatsused pärast Põhjasõda (1710–1918). – Sõnasse püütud minevik *in honorem* Enn Tarvel. Tallinn, 2009, lk. 208 j.

ning sellest tingitud pingeline õhkkond, mis valitses ümberpiiratud Tallinnas, kutsusid seal esile teravaid vastuolusid ja otseseid konflikte. Neid esines mitmel tasemel ja nende põhjused olid erinevad. Pea kõikides konfliktides oli üheks pooleks asekuuberner Patkul. Tal kujunes terav vahekord Kaitsekomisjoniga, keda ta süüdistas Tallinna abistamise puudulikus organiseerimises. Ta väitis, et paljudel ta abitaotlustel ei olnud mingit tulemust ja tihti ei olnud ta saanud isegi vastust oma taotlustele. Ta oli sunnitud saatma staabimajor Huene Stockholmi, et Kaitsekomisjoniga üldse kontakteeruda ja et Huene saanuks suusõnaliselt selgitada tõeliselt rasket olukorda Tallinnas. Patkul tundis, et teda oli jäetud üksinda ja et riigiasutused Stockholmis käsitasid Tallinna kui kasulast ja mitte kui üht tähtsat Rootsi tugipunkti riiki inkorporeeritud Eestimaa provintsis. Eriti ärritas Patkult Kaitsekomisjoni väide, nagu oleks Tallinnas olnud suured viljatagavarad; ta iseloomustas seda süüdistust kui üht „äraandlikku tükki” (*ein verrätisches Stück*). Lõpuks ähvardas Patkul esitada terve Tallinna kaitsmise loo isiklikult Karl XII-le, kui ta saabub tagasi Rootsi.⁴⁸

Kaitsekomisjoni asus õigustama Kuninglik Nõukogu, kes leidis, et Patkuli kriitika komisjoni pihta ei ole põhjendatud – Patkul pidanuks endale selgeks tegema, et pika ja kurnava sõja tagajärjel olid riigi personaalsed ja materiaalsed tagavarad suuresti ammendatud, mispärast kõiki Tallinnast tulnud abitaotlusi polnud võimalik rahuldada. Eriti pani aga Kuninglik Nõukogu Patkulile pahaks tema üliteravalt sõnastatud kriitikat komisjoni aadressil – see ületavat austuse ja süüdsuse piirid. Seepärast oluaks nõukogul põhjust alustada kohtuprotsessi Patkuli vastu, kuid ta piirdus sel korral tõsise noomitusega.⁴⁹

Saamata küllaladast toetust oma abitaotlus-

tele Rootsi keskasutustelt, pöördus Patkul viimases hädas otse „Printsessi” poole; ilmselt on siin tegu Karl XII õe Ulrica Eleanora, hilisema Rootsi kuningannaga. Pöördumine ei toimunud niisama umbropsu, vaid Patkul kiidab „Printsessi” osavõtlikkust Tallinna kaitsmise küsimuses („selle tähtsa paiga alalhoidmisest”) – sellist informatsiooni olevat Patkul saanud kindlast allikast. Ta kirjeldab vaesust, viletsust ja hirmu Tallinnas ning taunib Kaitsekomisjoni ja Eelarvekontori vähest huvi abistamisaotluste vastu. Lõpuks palub ta „Printsessi”, et too oma kõrge autoriteediga mõjutaks asjaomaseid asutusi vastutust enda peale võtma ning et Tallinna saadetak kiirelt ja küllaldaselt sellist abi, mida sealt on pidevalt taotletud. Mingit reaktsiooni Patkuli „Printsessi” poole pöördumisele ei ole leitud.⁵⁰

Patkulil oli ka kõrgemate ohvitseridega üks tõsine konflikt, mis kujunes eriti teravaks Rootsist viimasena saabunud sõjaväeüksuse ülema ooberstleitnant Fromholdt Rutenschiöldiga. Viimane oli Patkuli suhtes üldiselt kriitiline tolle passiivsuse pärast, aga konflikti peapõhjuseks oli Rutenschiöldi plaan teha väljatung linnast, selleks et vaenlase piiramisrõngast läbi murda, niikaua kuni kindluses oli veel katkust puutumata sõdureid ja kuni piiramisväed ei olnud oma rajatise veel täielikult välja ehitanud. Plaaniga ühinesid rügemendiülemad, kes pidasid läbimurde õnnestumist võimalikuks. Plaani üle peeti üks ühine nõupidamine, kus Patkul resoluutselt keeldus väljatungiplaani heakskiitmisest, saades oma poole ka rüütelkonna ja linnamagistraadi esindajad. Seega jäi kogu kavatsus teostamata. Patkuli peamiseks vastuargumendiks oli Rootsi väeosade arvuline vähesus ja risk, et väljatungi ebaõnnestumise puhul oleks Tallinn võinud jääda koguni ilma garnisonita.⁵¹

⁴⁸ Asekuuberner Patkul Kaitsekomisjonile 14.4.1710. Defensionskommissionens arkiv, vol. 206, RA; Asekuuberner Patkul K.M:t-le 26.5., 18.7. ja 25.7.1710. Livonica II:22, RA.

⁴⁹ Kuninglik Nõukogu asekuuberner Patkulile 2.8.1710. Livonica II:314, RA.

⁵⁰ Asekuuberner Patkul. „Prinzessa”le” 18.7.1710. Livonica II:22, RA.

⁵¹ Ooberst M. W. Nieroth Kaitsekomisjonile 5.9.1710. Defensionskommissionens arkiv, vol. 206, RA; Asekuuberner Patkul Kaitsekomisjonile 8.9.1710. Defensionskommissionens arkiv, vol. 206, RA; Kaitsekomisjoni protokoll 22.10.1710. Defensionskommissionens arkiv, vol. 7, RA; W. Greiffenhagen. Die Belagerung und Capitulation Revels, lk. 57 jj; Fromholdt Rutenschiöld's berättelse om Revels inneslutning och kapitulation 1710. Karolinska Förbundets årsbok 1913. Lund, 1914, lk. 210; J. Libe. Märkusi Tallinna langemisest aastal 1710, lk. 1052 jj.

Linnasiseseid vastuolusid esines ka kubermanguvalitsuse ja magistraadi vahel. Patkuli üha karmimad nõuded linnakodanikele osaleda efektiivsemalt linnuse kaitsetöodes ja muudes erakorralistes kohustustes, samuti nõudmine anda leivavilja tagavarad kubermanguvalitsuse käsutusse kutsusid esile linlaste spontaansed protestid. Bürgermeister ja raad rõhutasid linnakodanike lojaalsust ja selgitasid, kui palju nad olid juba oma linna kaitseks panustanud. Pealegi olid kodanike tagavarad endagi tarvis juba lõpukorral.⁵²

Patkuli kritiseeriti mitmelt poolt ja mitmel põhjusel. Rootsist tulnud abivägede vastuvõtmist, majutamist ja toitlustust ei olnud rahuldavalt organiseeritud. Patkuli otsusel linna kaitseks lammutada ja maha põletada eeslinnad oli vastupidine efekt. Linnavärvaid hoiti lahti terved päevad, nii et talupojad said vabalt sisse ja välja käia ning Vene vägedele mitmesugust kraami viia. Patkuli kirjavahetus Vene väepealikega, mida ta ei avalikustanud ei garnisoni ohvitseridele ega linnavõimudele, äratas kahtluse kahemõttelise mängu mängimises. Teda süüdistati koguni reeturlikkuses ja kõrgemad ohvitserid otsustasid Patkuli vahistada ja kohtu alla anda, mis siiski jäi tegemata.⁵³ Patkuli õigustamata tuleb aga ka arvesse võtta asjaolu, et süüdistused pärinevad ühepoolsetl Patkuli vastastelt ja et ta kõrgeima võimukandjana Tallinnas oli kohustatud ja vastutav tegema linna kaitseks ebapopulaarseid otsuseid ja kontroversiaalseid valikuid. Kahtlemata nõrgestasid vastastikused kahtlustused ja süüdistused ning otsesed konfliktid Tallinna kaitsmise organiseerimist, aga vaevalt said need otsustavaks teguriks linna langemisel vaenlase kätte.

Piiramise käigus võttis Vene väejuhatas ühendust Patkuliga, millest arenesid vastas-

poolte kohtumised. Vene-poolseks eesmärgiks oli mõjutada Rootsi poolt rahulikuks võimuvahetuseks Tallinna alistumise teel. Tallinn oli võimas merekindlus, mille tervelt kättesaamine oli Venemaale väga tähtis. Neid kõnelusi ja nootide vahetamist võib näha Tallinna alistumise eelmänguna. Võib-olla silus teed läbirääkimisteks Vene sõjaväe uus taktika. Üks venelaste poolt vangivõetud Rootsi ohvitser, kellel õnnestus põgeneda tagasi rootslaste poole, teadis jutustada venelaste uuest taktikast: sellest, et nad ei pannud enam toime röövimisi, põletamisi ega mõrvu, vaid väljastasid selle asemel maaelanikele kaitsekirju (*Schutzbriefe*).⁵⁴

Vene-poolne üleskutse alistumiseks tuli otse tsaar Peeter I-lt. 16. augustil 1710, samal päeval kui Vene väed alustasid Tallinna piiramist, väljastas ta Tallinna linnale ja Eestimaa rüütelkonnale suunatud universaali, milles ta nende vabatahtliku alistumise puhul pakkus kõigile elanikele julgeolekut ja lubas säilitada kõik nende vanad privileegid, vabadused, õigused ja tavad, „mida Rootsi valitsuse all kaua aega oli rikutud”. Seevastu ei tohtinud elanikud tegutseda Vene sõjaväe vastu, vaid pidid hoopis andma sellele abi majutuse ja toitlustamisega. Eriti manitses tsaar kirikuõpetajaid informeerima oma koguduse liikmeid uuest olukorrast ja mõjutama talupoegi jätkama oma rahulikku tööd.⁵⁵

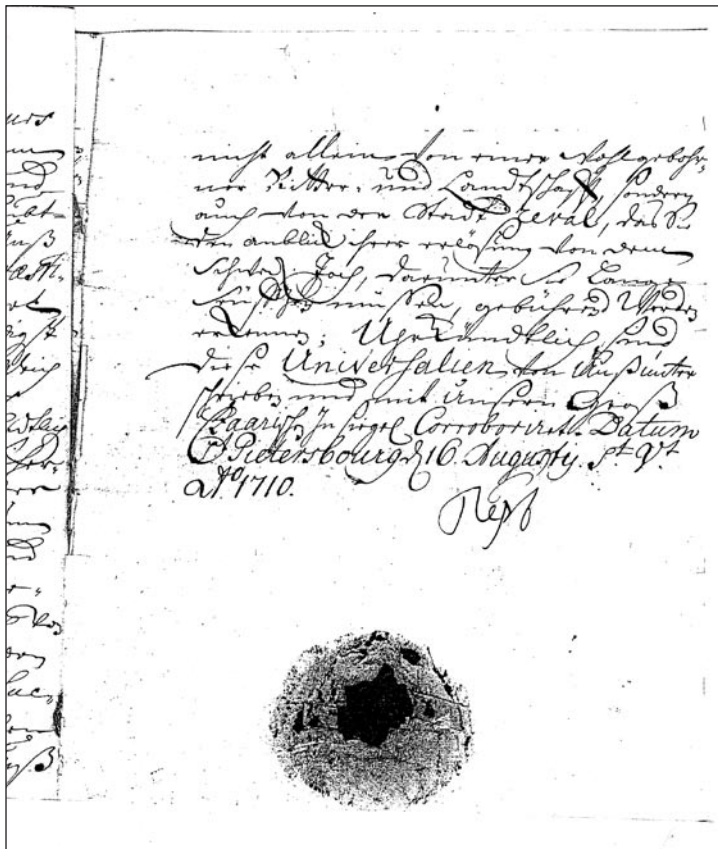
Kontakte Tallinna garnisoniga pidasid Vene sõjaväe kõrgemad ülemused. Kindralfeldmarssal vürst Aleksandr Danilovitš Menšikov, Eesti- ja Liivimaale dislotseeritud vägede ülemjuhataja, kirjeldas oma pöördumises Patkuli poole Riia piiramist ja pommitamist ning sellest tulenenud hävitust, surma ja raskeid kannatusi elanikele. Ta manitses

⁵² Nagu viidetes 42–44.

⁵³ Kaitsekomisjoni protokollid 22.10. ja 7.11.1710. Defensionskommissionens arkiv, vol. 7, RA; Fromholdt Rutenschiölds berättelse om Revals inneslutning och kapitulation, lk. 205 jj; J. Libe. Märkusi Tallinna langemisest aastal 1710, lk. 1054; Eesti rahva ajalugu IV, lk. 1241.

⁵⁴ Asekuberner Patkul Kaitsekomisjonile 13.1.1710. Defensionskommissionens arkiv, vol. 206, RA.

⁵⁵ Tsaar Peeter I universaal 16.8.1710. Krigshistoriska samlingen (Militaria), M 1378, RA. Dokumenti on mitmel korral avaldatud trükis, muu hulgas ka eesti keeles: vt. Eesti rahva ajaloost Põhjasõja aastail, dokument nr. 189, lk. 236–238; Vaata ka siin eksponeeritud fotokoopiat universaali viimastest leheküljest Peeter I omakäelise allkirja ja vigastatud pitsiriga.

Peeter I universaal 16.08.1710. Viimane lehekülg Peeter I üleskutsest Tallinna linnale ja Eestimaa rüütelkonnale linn vabatahtlikult Vene võimule üle anda. Saksakeelsele kirjale on Peeter I omakäeliselt alla kirjutanud (kirillitsas) ja kinnitanud seda suure tsaarliku pitsoriga (vigastatud). Universaali originaal on hoiul Rootsi Riigiarhiivis, Krigshistoriska samlingen (Militaria), M 1378.

Patkulit mitte laskma Tallinnat tabada samasugusel õnnetusel ja andma end selle asemel rahumeeli tsaari võimu alla, mis garanteeriks linnale ja ta elanikele kindluse.⁵⁶

Patkul viitas oma vastuses sellele, et Tallinna kaitsmine oli usaldatud tema kätte ja alistumine tähendanuks truudusemurdmist kuningas Karl XII-le ja toonuks temale au rüvetaja kuulsuse igaveseks ajaks.⁵⁷

Vene piiramisvägede ülema, kindralleitnant Felix Rudolf Baueri kontaktidel Tallinna kaitsjatega oli seesama toon ja siht mis Menšikovil. Bauer selgitas oma pöördumises Patkuli poole avalikult Vene vägede positsioone, liikumisi ja planeeritud operatsioone kavatsusega näidata Tallinna sõjaliselt lootusetut olukorda. Mingit arvestatavat abi Root-

sist ei olnud loota. Peale selle valitses linnas nälg ja möllas katk. Seepärast soovitas Bauer raske olukorra lahendust „mõistlikul teel ühe austusväärse kokkuleppega” („*honetten Accord*”), öeldes, et vastasel juhul ei saa Tallinn loota nii soodsatele tingimustele, kui nüüd pakutud. Patkul sellele pakkumisele otseselt ei reageerinud. Oma kontaktidest Vene väejuhtidega hoidis Patkul Kuninglikku Nõukogu jooksvalt kursis.⁵⁸

Tallinna üliiraske olukorra taustal avaldasid Vene-poolsed pakkumised alistuda mõju linna võimugruppidele, kes hakkasid Tallinna saatuse küsimusega üha aktiivsemalt tegeutama. Patkuli kutsel kogunesid Tallinna rae, Eestimaa rüütelkonna ja sõjaväe juhtkonna esindajad ühistele nõupidamistele, mis peeti

⁵⁶ Kindralfeldmarssal Menšikov asekuubern Patkulile 17.8. ja 23.8.1710. Livonica II:22, RA.

⁵⁷ Asekuubern Patkul kindralfeldmarssal Menšikovile 25.8. ja 10.9.1710. Livonica II:22, RA.

⁵⁸ Kindralleitnant Bauer asekuubern Patkulile 6.9. ja 8.9.1710. Livonica II:22, RA; Asekuubern Patkul kindralleitnant Bauerile 8.9.1710. Livonica II:22, RA; Asekuubern Patkul K.M:t-le 26.8. ja 12.9.1710. Livonica II:22, RA.

24.–27. septembrini. Nõupidamistel ilmnese selgelt arvamuste lahknevus. Linna ja rüütelkonna esindajad pooldasid kapitulatsiooni, samas kui Rootsi ja mõningad baltisaksa ohvitserid leidsid, et Tallinna kindlust tuleb kaitsta viimase võimaluseni, sest nende hinnangul ei ole Vene piiramisväed küllalt tugevad, et linna vallutada. Ägedate vaidluste käigus läks õhkkond nii pingeliseks, et rüütelkonna esindajad tungisid käsitsi kallale ooberstleitnant Rutenschiöldile – Tallinna jätkuva kaitsmise peamisele eestvõitlejale –, kes sai käsikämluses kergelt vigastada.⁵⁹

Nõupidamised lõppesid alistumise pooltajate võiduga, eriti kui ka Patkul seadis end nende poole. Otsusest anti teada Vene vägede peakorterile Harku mõisas, kus toimus ka kapitulatsiooniaktide lõpliku sõnastuse kinnitamine. 29. septembril kirjutati aktidele alla. Tallinna alistumine fikseeriti kolmes dokumendis nelja osalise poolt: Tallinna linna, Eestimaa rüütelkonna ja Tallinna garnisoni „accord Punctades”, millele Vene poolt kirjutas alla kindralleitnant Bauer. Tallinna garnisoni poolt kirjutasid alistumisaktile alla neli veel ellujäänud rügemendiülemat; Patkul oli sel ajal juba raskelt haige ja suri mõne päeva pärast, tõenäoliselt katku. Kuuluju järgi oli ta endalt ise elu võtnud mürgitamise teel, kartuses saada välja antud Rootsi võimudele, kes muidugi oleksid alustanud tema vastu protsessi Tallinna vabatahtliku allaandmise pärast.⁶⁰

Kapitulatsiooniaktide vormilise külje osas

tuleks tähele panna kaht asjaolu. Terminil ‘kapitulatsioon’ on tänapäeval kahjuks mõningane tingimusteta allaandmise maik. Tallinna kapitulatsioon 1710 ei olnud midagi sarnast, vaid ta tähistas lepingulist võimuvahetust. Teiseks on huvitav meenutada, et Tallinna ja Eestimaa võimuvahetusel 1710. aastal olid ametlikeks lepinguosalisteks needsamad seisuslikud võimuorganid – Tallinna raad ja Eestimaa rüütelkond, kes 1561. aastal allutasid Eestimaa ja Tallinna Rootsi võimu alla. Muidugi ei olnud siin tegu juhusega, vaid ajalooliste ühiskonnastruktuuride visa ellujäämisega. Kapitulatsioonide sisu ja tähenduse kohta on olemas hulk uurimusi, mis pärast seda küsimust kui käesoleva artikli peateemast mõnevõrra kõrvalekalduvat siin ei käsitleta.⁶¹

Tallinna kapitulatsiooni lõppvaatuseks oli linna vormiline üleandmine Vene võimu esindajatele, mis toimus kindla protseduuri järgi ja mille sümboolika selgelt tõendas, et tegu ei olnud tingimusteta allaandmisega. Selle kohaselt („nach Krieges Manér”) avati linnaväed, kust marssis sisse 2000-pealine Vene sõjaväeüksus otse turuplatsile, kus see vahetas välja Rootsi vahipostid. Seejärel marssis Tallinna Rootsi garnison – või õigemini selle katkust järelejäanud riismed – „muusika, lehvivate lippudega ning kuul rauas” mööda Pikka tänavat Rannavära kaudu sadamasse Rootsi laevadele evakueerumaks Soome. Veel selle lühikese aja jooksul, kui laevad seisis Tallinna reidil, suri suur hulk sõdureid, kelle laibad heideti merre.⁶²

⁵⁹ Fromholdt Rutenschiöldis berättelse om Revals inneslutning och kapitulation, lk. 217 j.; Zur Kapitulation der Estländischen Ritter- und Landschaft, lk. 24; J. Libe. Märkusi Tallinna langemisest aastal 1710, lk. 1055; O. Liiv. Tallinna ajalugu Rootsi aja teisel poolel, lk. 60.

⁶⁰ Tallinna garnisoni rügemendiülemad K.M:t-le 21.11.1710 (NB! pärast Tallinna langemist). Livonica II:22, RA; Die Capitulationen der Estländischen Ritterschaft und der Stadt Reval (und der schwedischen Garnison in Reval) vom Jahre 1710 nebst deren Confirmationen. Hrsg. von E. Winkelmann. Reval, 1865, lk. 28 jj., 44 jj. ja 59 jj.; Fromholdt Rutenschiöldis berättelse om Revals inneslutning och kapitulation, lk. 220 j.; J. Libe. Märkusi Tallinna langemisest aastal 1710, lk. 1056.

⁶¹ A. Traat. Liivi- ja Eestimaa kapitulatsioonid aastast 1710, lk. 103 jj. ja seal käsitletud historiograafia; S. Hartmann. Reval im Nordischen Krieg, lk. 12 jj.

⁶² Garnisonile garanteeriti „nach diesen unterschriebenen und aggreirten accords Puncten einen freyen und ungehinderten auszmarch, durch die grosse Strand Pforte, mit klingenden Spiel, fliegenden Fahnen und Estandarten mit allen fertigen ober- und untergewehr, Kugeln im Munde...”; Capitulation der schwedischen Garnison in Reval vom 29. September 1710. – Die Capitulation der Estländischen Ritterschaft, lk. 30; Fromholdt Rutenschiöldis berättelse om Revals inneslutning och kapitulation, lk. 219; Kaptän Hindrich Langs berättelse „Om staden Revals övergivande till ryssarna”. Krigshistoriska samlingen (Militaria), M 1378, RA; S. Hartmann. Reval im Nordischen Krieg, lk. 11; O. Liiv. Tallinna ajalugu Rootsi aja teisel poolel, lk. 61.

Mis põhjustas Tallinna vabatahtliku alistumise Vene piiramisvägedele? See küsimus oli päevakorras juba kaasajal ja seda on arutanud ajaloolased. Esimesena tõstas selle probleemi täies ulatuses kuningas Karl XII. Kirjas Kuninglikule Nõukogule 4. jaanuarist 1711 (Benderist, Türgimaalt) viitab kuningas temani jõudnud informatsioonile, nagu oleksid Riia, Pärnu ja Tallinna kindluste langemise ainsaks põhjuseks olnud linnades valitsenud näljahäda. Aga miks siis, küsib kuningas, ei ole täide saadetud tema korduvaid korraldusi piisava hulga toiduainete saatmiseks piiratud linnadele? Kas vastutus lasub Kammerkolleegiumil, Eelarvekontoril või kohalikel kuberneridel? Karl XII nõuab täielikku seletust ja peale selle veel andmeid kõikide Kuningliku Nõukogu liikmete isiklike seisukohtade (*vota*) kohta, kui arutlusel olid abisaatmise küsimused – seda ilmselt selleks, et vajadusel nõuda igalt üksikult nõunikult vastutust nende nõuande eest.⁶³

Kuningliku Nõukogu vastus oli äärmiselt üldsõnaline, mis ei osutanud otseselt ühelegi üksikule alistumispõhjusele ega tunnistanud ka alistumises süüdlaseks ühtki asutust ega juhtivat ametiisikut. Nõukogu püüdis end välja vabandada, viidates riigi viletsatele finantsidele, ja kinnitas, et ta on teinud kõik, mis iganes võimalik.⁶⁴ Seega jäi alistumispõhjuse küsimus sel tasemel lahendamata.

Tallinna sõjaväeülemuste arvamist mööda, eriti ooberstleitnant Rutenschiöldi hinnangul oli Tallinna vabatahtliku kapitulatsiooni peasisüdlaseks asekuuberner Patkul. Temas nähti ägedat vastutõtajat sõjaväeülemate plaanidele üldiselt ning eriti katsele teha linnast väljatung ja murda venelaste piiramisrõngast läbi. Sel moel oleks Tallinna kindlus võinud veel kauaks jääda Rootsi kätte.⁶⁵

Tallinna piiramist käsitlevates ajalootöodes esinevad suuresti samad linna vaba-

tahtliku alistumise põhjused, mõneti erineva rõhuasetusega, aga enamasti kombineeritult. Peaaegu alati mainitakse esmajoones katku, nälga, puhta joogivee puudust ja tugevast ülerahvastusest tingitud hukatuslikku hügieenilist olukorda. Spetsiifiliselt sõjanduslikest põhjustest on esile toodud Tallinna garnisoni ja abivägede vähesust ning puudulikku varustust ja relvastust; edasi Patkuli kahtlasi suhteid Vene sõjaväeülematega, mis mõnede arvates olid lähedal äraandmisele, samuti on reetmises kahtlustatud mitmeid baltisaksa ohvitseri, kes otsekohe pärast kapitulatsiooni astusid Vene sõjaväe teenistusse. Rootsi riigiparaati puutuvalt on täheldatud ebapiisavat abi Tallinnale ning abistamisaktsioonides osalenud ametkondade puudulikku koostööd ja organisatsioonilist segadust – abi tuli alati liiga vähe, liiga hilja ja vahel jäi see hoopiski tulemata. Tallinna alistumise üldise tagapõhjajana on ka konstateeritud linna isoleeritust piiramise ajal, mis takistas toiduainete toomist maalt, abisaadetiste vaba transporti Rootsist ja linnaelanike kaubitsemist väljaveokeelu tõttu.⁶⁶

Kõigil neil asjaoludel võib olla olnud oma kaal alistumises, aga raske on näha peapõhjustena muud kui katku ja nälga. Veidi pikemas perspektiivis – kui Tallinn ei oleks vabatahtlikult alistunud, oleksid Vene väed varem või hiljem asunud tollaegse sõjakunsti õpetuse järgi linna süstemaatiliselt piirama pommitamise ja sissetungikatsetega ning sundinud linna sel moel alla andma. Arvestades Tallinna garnisoni ja Vene piiramisvägede jõuvahekorda, oleks tulemus olnud seesama – Tallinn allutamine Vene võimule.

Rootsi keskvoimu tegutsemine – või mitetegutsemine – Tallinna ja Läänemere provintside kaitsmisel üldse oli ainult üks osa riigi sõjapidamisest käimasolevas Põhjasõjas. Seda mõjutas palju Karl XII kauaaegne

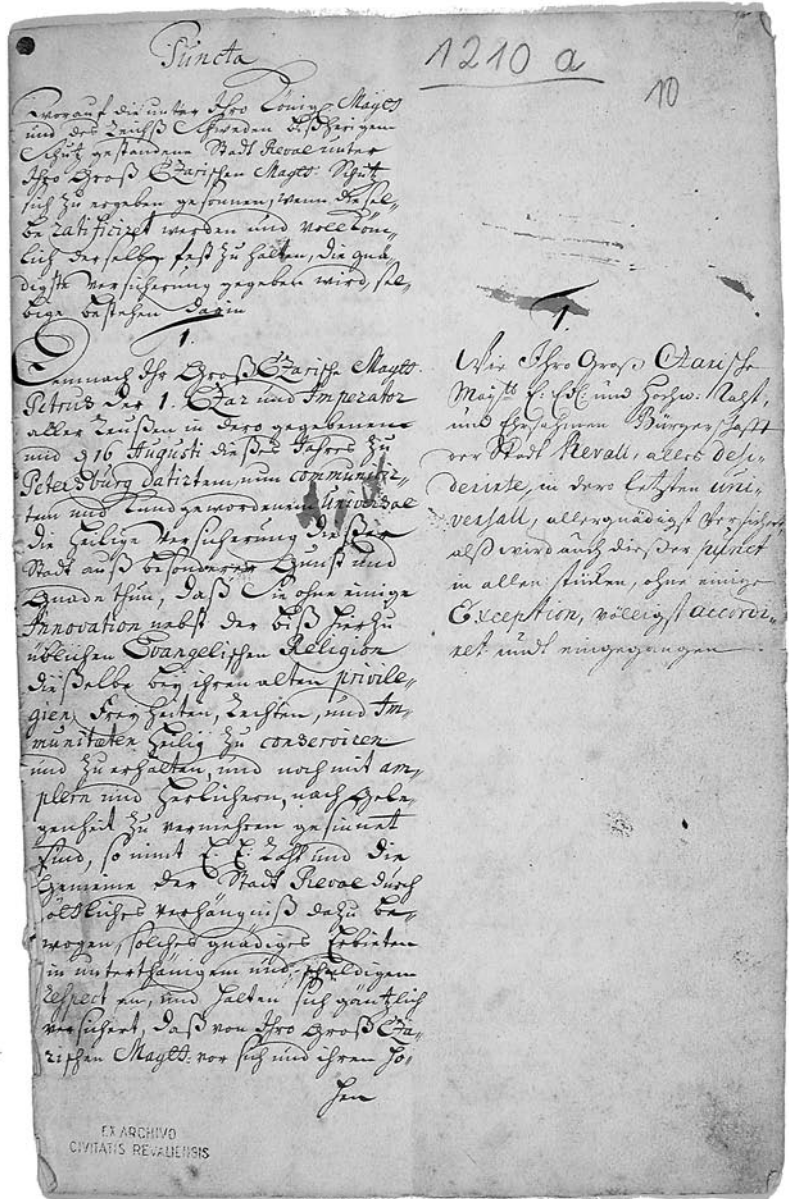
⁶³ Karl XII Kuninglikule Nõukogule 4.1.1711. – Historiska handlingar. Del 7. Stockholm, 1870, lk. 19–20.

⁶⁴ Kuninglik Nõukogu Karl XII-le 22.7.1711. – Historiska handlingar. Del. 7. Stockholm, 1870, lk. 219–222.

⁶⁵ Fromholdt Rutenschiöld's berättelse om Revals inneslutning och kapitulation, lk. 205.

⁶⁶ W. Greiffenhagen. Die Belagerung und Capitulation Revals im Jahre 1710, lk. 63 j.; J. Libe. Märkusi Tallinna langemisest aastal 1710, lk. 1050; A. Traat. Liivi- ja Eestimaa kapitulatsioonid aastast 1710, lk. 122 j.; S.Hartmann. Reval im Nordischen Krieg, lk. 10 j.

Tallinna linna esindajate ja 1710. aastal linna piiramist juhtinud Vene vägede ülemjuhataja, kindralleitnant Rudolf Felix Baueri vahel sõlmitud kapitulatsioonileping. Harku, 29. september 1710. TLA, f. 230, n. 1, s. 1210a.

„Punktid, mille järgi seni Tema kuningliku Majesteedi ja Rootsi riigi kaitse all seisnud Tallinna linn end Tema Suurkeiserliku Majesteedi kaitse alla anda kavatseb, kui need punktid kinnitatakse ja neist täielik kinnipidamine armulikult kinnitatakse [---]“

Linnale lubatakse pärast alistumist säilitada senised privileegid, vabadused ja õigused. Eraldi punktid on luteri usu puutumatus, Tallinna gümnaasiumi riikliku toetamise, linna omandi ja sissetulekute ning saksa keele kui asjaajamiskeelega tunnustamise kohta. Linna esindajatena on lepingule alla kirjutanud vanim bürgermeister Dierick Reimers, sündik Jochim Gernet ja Suurgildi vanem Johan Lantingh.

äraolek Rootsist, samal ajal kui ta oma kau-
gest Türgi varjupaigast püüdis kõiki tähtsaid
otsuseid viimseni oma käes hoida. Selline
olukord põhjustas kõrgemates riigiasutus-
tes Stockholmis ebaselgust ja ebakindlust.
Kartus ikka veel absolutistliku monarhi ees
väärtsuseid teha viis kiiresti vajalike otsuste
tegematajätmiseni. See selgusetus riigihal-
duse kõrgemates sfäärides tabas eriti valusalt
ümberpiiratud Tallinna abistamist.⁶⁷

Kui jälgida Rootsi sõjavägede paigutusi ja
liikumisi Põhjasõja ajal, võib kindlusega väita,
et Eesti- ja Liivimaa ei kuulunud prioriteet-
sete kaitseobjektide hulka. Patkulil oli õigus,
kui ta väitis, et Stockholm käsitas Tallinna kui
vaeslast.

Tallinna alistumise ajaks oli õudus linnas
jõudnud haripunkti. Linna müüridevaheline
hoonestik oli küll purustusest pääsenud, sest
Vene väed ei tulistanud linna, aga suur osa
eeslinnadest oli seevastu linnakaitsjate endi
poolt maha lammutatud või põletatud. Tõsi-
selt hull lugu oli aga elanikega. Tallinna koda-
nikest ja linna põgenenud rahvast on katku
surnute arvu hinnatud kuni 20 000-le. Paar
kuud pärast kapitulatsiooni oli Tallinna ela-
nike üldarv ainult 2000 ringis. Eriti rängalt
tabas katkusurm Tallinna garnisoni, kus ainult
10% sõduritest pääses eluga.⁶⁸ Ka nälga suri
suur hulk inimesi. Aga tõhusat abi ei olnud
kusagilt tulemas ja seepärast jäi meelega
inimeste appihüüd maapealsest põrgust taeva
poole kõlama nagu hüüdjä häääl kõrbes.

Epiloog

Tallinna langemisega ei olnud Rootsi veel
Läänemere provintsidest lõplikult loobu-
nud. Sõda alles käis ja provintside riigiõigus-
lik kuuluvus pidi kindlaks määratama alles
rahulepinguga. Ajavahemikus Tallinna lan-
gemisest Uusikaupunki rahulepinguni, 1710–

1721, tegi Rootsi merevägi mitmeid dessante
Eesti rannikule ja sõjaväe juhtkonnas tehti
suurejoonelisi plaane Eestimaa tagasivallu-
tamiseks. Sama taotlus mängis tähtsat osa ka
hiljem kõigis kolmes Rootsi sõjas Venemaa
vastu 18. ja 19. sajandil. Ja kui Eesti- ja Li-
vimaa tagasivallutamise motiiv aegamööda
Rootsi ametlikust poliitikast kadus, leidus
alati aktivistide gruppe, kes hoidsid seda
revanšistlikku sihti aktuaalsena, kuni Esimese
maailmasõjani välja.⁶⁹

Ja mida näeme täna pärast Eesti iseseis-
vuse taastamist sovetivõimu alt? Nimelt seda,
et Rootsi firmadel ja ettevõtetel on dominee-
riv positsioon Eesti panganduses, transpor-
dis, massimeedias, infotehnoloogias ja tootva
tööstuse mitmes sektoris. Seega näib, nagu
oleks Rootsi tagaukse kaudu Eesti taasvalla-
tanud.

Aleksander Loit

(1925)

Põgenenud Rootsi 1944. Lõpetanud Uppsala
Ülikooli ajalookandidaadina 1950; ajaloolitsent-
siaat 1957, ajaloodoktor 1975. Töötanud Uppsala
Ülikooli ajaloo instituudis lektorina ja dotsendi-
na 1956–1980; Stockholmi Ülikooli professorina
ja Balti Uurimiskeskuse direktorina 1980–1993.
1981–1993 rajas teadusliku publikatsioonisarja
Studia Baltica Stockholmiensia ja oli selle pea-
toimetaja (nr. 1–13). Tartu ülikooli (1989) ja Turu
ülikooli (Åbo Academi, 1993) audoktor. Peamine
uurimisvaldkond: Rootsi aeg Eestis.

⁶⁷ B. Steckzén. Krigskollegii historia. II–III. 1697–1865, lk. 20.

⁶⁸ Tallinna rae revisjoni kokkuvõte 16.12.1710. – Eesti rahva ajaloost Põhjasõja aastail 1700–1721, dokument nr. 279, lk. 359 j.

⁶⁹ A. Loit. Das Baltikum in der Aussenpolitik Schwedens im 18.–20. Jahrhundert. Eine Übersicht. – Ostsee-
provinzen, Baltische Staaten und das Nationale. Festschrift für Gert von Pistohlkors zum 70. Geburtstag.
Schriften der Baltischen Historischen Kommission. Band 14. Münster, 2005, lk. 69–87.